

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

LIETUVOS
ISTORIJOS
METRAŠTIS
2021 metai

2

LITHUANIAN INSTITUTE OF HISTORY

THE YEAR-BOOK
OF LITHUANIAN
HISTORY

2021

2

Vilnius 2021

LITAUISCHES INSTITUT FÜR GESCHICHTE

JAHRBUCH
FÜR LITAUISCHE
GESCHICHTE

2021

2

Vilnius 2021

Žurnalo leidybą finansavo
LIETUVOS MOKSLO TARYBA
PAGAL VALSTYBINĘ LITUANISTINIŲ TYRIMŲ IR SKLAIDOS
2016–2024 METŲ PROGRAMĄ
Projekto finansavimo sutartis Nr. S-LIP-19-10

Redakcinė kolegija / Editorial Board / Redaktion:

Egidijus ALEKSANDRAVIČIUS
Vytauto Didžiojo universitetas, Lietuva /
Vytautas Magnus University, Lithuania

Krzysztof BUCHOWSKI
Balstogės universitetas, Lenkija /
University of Białystok, Poland

Jan JURKIEWICZ
Adomo Mickevičiaus universitetas Poznanėje, Lenkija /
Adam Mickiewicz University, Poznań, Poland

Tomasz KEMPA
Mikalojaus Koperniko universitetas Torunėje, Lenkija /
Nicolaus Copernicus University in Toruń, Poland

Česlovas LAURINAVIČIUS
Lietuvos istorijos institutas, Lietuva /
Lithuanian Institute of History, Lithuania

Vėjas G. LIULEVIČIUS
Tenesio universitetas Noksvilyje, JAV /
University of Tennessee, Knoxville, USA

Bernadetta MANYŚ
Adomo Mickevičiaus universitetas Poznanėje, Lenkija /
Adam Mickiewicz University, Poznań, Poland

Elmantas MEILUS (pirmininko pavaduotojas / Deputy Editor-in-Chief)
Lietuvos istorijos institutas, Lietuva /
Lithuanian Institute of History, Lithuania

Jolita MULEVIČIŪTĖ
Lietuvos kultūros tyrimų institutas, Lietuva /
Lithuanian Culture Research Institute, Lithuania

Mathias NIENDORF
Greifswaldo universitetas, Vokietija /
University of Greifswald, Germany

Rimvydas PETRAUSKAS
Vilniaus universitetas, Lietuva /
Vilnius University, Lithuania

Sergej POLECHOV / Сергей В. ПОЛЕХОВ / Sergey POLEKHOV
Rusijos nacionalinės ekonomikos ir valstybinės tarnybos akademija,
Rusija / The Russian Presidential Academy of National Economy
and Public Administration (RANEP), Russia

Jolita SARCEVIČIENĖ (atsakingoji sekretorė / Executive Secretary)
Lietuvos istorijos institutas, Lietuva /
Lithuanian Institute of History, Lithuania

Vladas SIRUTAVIČIUS
Lietuvos istorijos institutas, Lietuva /
Lithuanian Institute of History, Lithuania

Gintautas SLIESORIŪNAS (pirmininkas / Editor-in-Chief)
Lietuvos istorijos institutas, Lietuva /
Lithuanian Institute of History, Lithuania

Darius STALIŪNAS
Lietuvos istorijos institutas, Lietuva /
Lithuanian Institute of History, Lithuania

Saulius SUŽIEDĖLIS
Milersvilio universitetas, JAV /
Millersville University, USA

Joachim TAUBER
Šiaurės Rytų institutas Liuneburge, Vokietija /
Nordost Institut in Lüneburg, Germany

Theodore R. WEEKS
Pietų Iliinojaus universitetas Karbondeilyje, JAV /
Southern Illinois University, Carbondale, Ill., USA

Andrzej ZAKRZEWSKI
Varšuvos universitetas, Lenkija /
University of Warsaw, Poland

Registruota duomenų bazė:
Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in:
HISTORICAL ABSTRACTS. AMERICA: HISTORY AND LIFE.
EBSCO Publishing. Lituanistika

Recenzuojamas mokslo žurnalas, leidžiamas nuo 1971 m. Per metus išeina 1 tomas (2 numeriai).
Elektroninę straipsnių versiją pdf formatu galima rasti internetinėje svetainėje:
<https://www.istorija.lt/leidiniai/mokslo-zurnalai-ir-testiniai-leidiniai/lietuvos-istorijos-metrastis/672>

ISSN 0202-3342
e-ISSN 2538-6549

© Lietuvos istorijos institutas, 2021
© Straipsnių autoriai, 2021

История Белорусской государственности. Т. 4: Белорусская государственность накануне и в период Великой Отечественной Войны и послевоенного восстания (1939–1953 гг.). Отв. ред. тома Н. Б. Нестерович. Минск: Беларуская навука, 2019. – 567 с., ил. ISBN 978-985-08-2452-3.

Ketvirtą „Baltarusijos valstybingumo istorijos“ tomą rašė didelis autorių kolektyvas – 18 istorikų. Tomas, apimantis laikotarpį nuo 1939 iki 1953 m., gavosi tikrai įspūdingas – iš viso 567 puslapiai. Knyga padalyta į keturis skyrius: „Istoriografija ir šaltiniai“, „Baltarusiškas valstybingumas Antrojo pasaulinio karo išvakarėse ir jo pradžioje (1939–1941 m.)“, „Baltarusiškas valstybingumas Didžiajame Tėvynės kare“ ir „Valstybingumo statyba ir visuomeniniai politiniai procesai 1945–1953 m.“

Pirmojo skyriaus pirmajame poskyryje aptariama istoriografija. Absoliuti dauguma šioje dalyje minimų darbų – baltarusių istorikų kūryba. Paminėtos tik kelios rusų ir lenkų istorikų studijos. Kas lėmė tokią nuostatą, tomo įvade nepaaiškino nei jo atsakingasis redaktorius N. Nesterovičius, nei redakcinės kolegijos vyr. redaktorius A. Kovalenija. Nors idėja pradėti tomą nuo istoriografinių problemų aptarimo gera, tačiau įgyvendinta ji, mano nuomone, nevykusiai. Istoriografinę tomo dalį pratęsia publikuotų šaltinių bei šalies archyvuose saugomų dokumentų, kurie taip pat panaudoti rašant studiją, aptarimas. Šį kartą reikia pritarti sudarytojams – ir idėja gera, ir realizuota ji gerai. Dalis informatyvi ir naudinga. Publikuoti dokumentai suskirstyti chronologiniu principu: publikuoti sovietmečiu ir po 1991 m. Sovietmečiu baltarusių istorikai dažniausiai skelbė archyvinis dokumentų rinkinius, atspindinčius nacių okupaciją Baltarusijoje, skirtus sovietiniam partizaniniam judėjimui. Anot šio poskyrio autorių, ko gero, pats rimčiausias ir solidžiausias dokumentų rinkinys, skirtas nacių politikai Baltarusijoje, taikių gyventojų naikinimui („genocidui“), publikuotas tik 1984 m. Tradicija skelbti dokumentus, apibūdinančius nacių politiką respublikoje ir partizaninį judėjimą, nenutrūko ir po 1991 m. Antra vertus, istorikai ir archyvistai šiais dviem siužetais neapsiribojo. Štai 2011 m. publikuotas dokumentų rinkinys, apibūdinantis ukrainiečių nacionalistų sukarintų formuotųjų

(OUN ir UPA) veikimą Baltarusijos teritorijoje¹. 2012 m. dienos šviesą išvydo dokumentų rinkinys, kuriame surinkti dokumentai apie Lenkijos ir Baltarusijos santykius 1921–1953 m.² Publikuotas ir dar vienas solidus daugiatomis dokumentų rinkinys „Baltarusijos užsienio politika“³. Dviejuose rinkinio tomuose skelbiami archyviniai dokumentai, chronologiškai apimantys karo ir pokario laikotarpį.

Metodologine prasme baltarusių istorikų nuostatai apibūdinti tiktų sąvoka „nacionalinis valstybingumas“. Baltarusių tautos istorija – tai kova už nacionalinio valstybingumo sukūrimą ir jo išsaugojimą. Įvairiais istoriniais laikais baltarusių nacionalinis valstybingumas buvo skirtingų „formų“. Visgi skaitant tomą susidaro įspūdis, kad baltarusių tautos lūkesčius ir siekius geriausiai išreiškė būtent „sovietinis valstybingumas“. Ir neatitiktinai. Būtent sovietinis valstybingumas galiausiai išsprendė skaudų bei dramatišką „baltarusių tautos padalijimo“ klausimą. Kaip teigia tomo autoriai, Sovietų Rusijai ir Lenkijai pasirašius Rygos sutartį, „dalis etninės Baltarusijos teritorijos prieš baltarusių tautos valią buvo inkorporuota į lenkų valstybės sudėtį“. Ir tik 1939 m. rudenį ši „istorinė neteisybė buvo panaikinta“. Taigi, Vakarų Baltarusijos ir Baltarusijos SSR teritorijų apjungimas „užima ypatingą vietą mūsų šalies valstybingumo formavimo procese“ (p. 52). Kaip „valstybingumo formavimosi procesą“ baltarusių istorikai siūlo vertinti ir Sovietų Sąjungos bei Vokietijos nepuolimo sutartį: aiškinti J. Stalino ir A. Hitlerio „paktą“ tik kaip „dviejų diktatorių sandėrį, būtų istorinių procesų supaprastinimas“. Taigi, „paktas“ leido susijungti „baltarusių tautai ir ištaisyti skriaudą, padarytą baltarusiams Rygos taikos sutartimi“. Deja, apie tai, ar sutarties priedas – slaptas protokolas – atitiko baltarusių tautos valstybingumo lūkesčius, istorikai nepabandė pasamprotauti... (p. 58).

Antrajame knygos skyriuje istorikai daugiausia dėmesio skyrė Vakarų Baltarusijos inkorporavimo į sovietinę Baltarusiją klausimui. Tiesa, kai kurie siužetai iš to dominuojančio pasakojimo „iškrito“. Pavyzdžiui, poskyryje „Sovietų Sąjungos – Suomijos karas ir Baltarusija“ (p. 68–70) istorikai pažymi, kad karas „neigiamai paveikė baltarusių visuomenės gyvenimą“. Kare dalyvavo „apie 100 tūkst. baltarusių arba Baltarusijos gyventojų“, žuvo 9 tūkst. ir dar kelios dešimtys tūkstančių buvo sužeista bei tapo neįgaliais (ir net 20 baltarusių tapo Sovietų Sąjungos didvyriais).

Anot istorikų, naujos sovietinės valdžios formavimas prasidėjo dar 1939 m. rugsėjo 19 d. Vyko jis dvejopai. Kaimuose formavosi „liaudies valdžios“ – valstiečių komitetai. Iniciatyvos kurti naują valdžią ėmėsi labai įvairūs žmonės, tarp jų buvo ir komunistų. Deja, iš to, kas parašyta, ne visai aišku, koks kieno buvo vaidmuo formuojant valdžią. Tiesa, pažymima, kad komitetai „organizavosi iš apačios“ (p. 72). Toks teiginys turi tam

¹ ОУН – УПА в Беларусі, 1939–1953 гг. Документы и материалы, Минск, 2011.

² Польша – Беларусь, 1921–1953. Сборник документов и материалов, Минск, 2012.

³ Знешняя палітыка Беларусі: зб. дакументаў і матэрыялаў, т. 4–5, Минск, 2001–2002.

tikro pagrindo: pirma, baltarusių (ir ne tik baltarusių) valstiečiai Raudonosios armijos (RA) karius sutiko kaip išvaduotojus; antra, lenkiška administracija valsčiuose subyrėjo lyg kortų namelis⁴; trečia, po to imta formuoti „liaudies valdžia“. Tačiau aukštesni valdžios organai, vadinamosios *laikinos valdybos*, kurios turėjo „prižiūrėti“ valstiečių komitetus, jau formuotos „iš viršaus“. Inicijatyva priklausė RA Baltarusijos fronto karinei vadovybei (fronto Karinė taryba nutarimą apie laikinųjų valdybų formavimą priėmė dar rugsėjo 16 d.) (p. 72).

Vakarų Baltarusijos sovietizacija dar labiau įsibėgėjo po spalio 1 d. VKP (b) CK nutarimo „Vakarų Ukrainos ir Vakarų Baltarusijos klausimai“. Dokumente nurodoma „susaukti tautinį susirinkimą“ Balstogėje, o rinkimus organizuoti buvusiose Naugarduko, Vilniaus, Balstogės ir Polesės vaivadijose. Susirinkimas turėjo patvirtinti žemės reformos rezultatus, „išspręsti valdžios“ ir „įėjimo į SSRS sudėtį“ klausimus (p. 75). Tomo autoriai pažymi, jog rinkimai buvo „demokratiški“ ir juose dalyvavo „visi piliečiai“. Deja, istorikai nepabandė paaiškinti, kas tie „visi piliečiai“, kaip buvo sudaromi rinkėjų sąrašai (na, o „demokratiškumą“ rinkimų, matyt, liudijo ta aplinkybė, kad teisę rinkti ir būti išrinktos gavo moterys...). Tam, kad rinkimai į „tautinį susirinkimą“ vyktų „organizuotai ir be ekscesų“, Baltarusijos KP (b) priėmė nutarimą, kuriuo paskyrė „laikinus sričių ir miestų valdytojus“. Būtent jiems priklausė reali valdžia, jie buvo atsakingi už rinkimų organizavimą. Anot baltarusių istorikų, „valdytojais“ tapo ne vietiniai Vakarų Baltarusijos veikėjai, bet partiečiai, „komandiruoti“ iš Baltarusijos SSR ir iš Sovietų Sąjungos (į Vakarų Baltarusiją kurti sovietinės valdžios institutų buvo nusiųsta 700 komunistų ir 800 komjaunuolių (p. 77)). „Tautinis susirinkimas“ buvo akivaizdžiai baltarusiškas – absoliuti dauguma delegatų (621 iš 926) buvo baltarusiai. Susirinkimas spalio 29 d. paskelbė tarybų valdžią ir priėmė deklaraciją dėl Vakarų Baltarusijos „įėjimo“ į BSSR sudėtį (šį sprendimą lapkričio 14 d. patvirtino SSRS AT neeilinė sesija). O 1940 m. kovo mėn. Baltarusijos vakarinėse srityse įvyko rinkimai į SSRS ir BSSR aukščiausiasias tarybas.

Šioje sovietizacijos istorijoje atsirado ir „lietuviškas akcentas“. Istorikai pažymėjo, kad 1939 m. spalio 10 d. Vilnius ir Vilniaus apskritis (apie 6 900 km²), „neatsiklausiant gyventojų ir neatsižvelgiant į tautinę sudėtį“, buvo perduoti Lietuvai. Tokį sprendimą lėmė „politinė valia“ (p. 81). Gaila, kad tomo autoriai nepabandė plačiau paaiškinti

⁴Dubičiuose gyvenęs Kazys Jonis prisiminė, jog Raudonajai armijai įžengus į „baltarusių žemes“, išsigandusi lenkų policija „išmovė“ į Lietuvą. Vietiniai komunistai ir komjaunuoliai armiją nutarė pasitikti su raudonomis vėliavomis: „Tiem, kas neturėjo raudonos medžiagos, moterys dažė savo baltas skareles ir taip darė vėliavas. Kai į Dubičius įžengė Raudonoji armija, ant kiekvieno namo stogo kraiko jau plevėsavo raudonos vėliavos.“ Apskritai, „kaimų žmonės Raudonosios Armijos karius sveikino su dideliu džiaugsmu“. Taigi, jei „sveikinimus“ ir organizavo komunistai, tai jiems nesunkiai pavyko... Prisiminimų autorius K. Jonis buvo Lietuvių komunistų biuro prie Vakarų Baltarusijos KP CK narys. K. Jonio atsiminimai, 1959–1960 m., Lietuvos ypatingasis archyvas (toliau – LYA), f. 17637, ap. 1, b. 84, l. 104–105.

paslaptingos „politinės valios“ veikimo logikos... Plačiau neaparta liko ir Baltarusijos vadovų, inteligentijos reakcijos į Vilniaus ir Vilniaus apskrities „perdavimą“ Lietuvos Respublikai. Taip pat vos užsiminta apie dar kelių Vakarų Baltarusijos teritorijų (Druskininkų, Švenčionių, Šalčininkų, Dieveniškų) perdavimą jau sovietinei Lietuvai. Šis sprendimas buvo priimtas 1940 m. rugpjūčio mėn., o galutiniai teritoriniai klausimai išspręsti tų pačių metų lapkričio mėn. Susidaro įspūdis, kad tomo autoriai sąmoningai vengė šį teritorinio „atsiribojimo“ faktą kaip nors plačiau aiškinti.

Atskirai verta paminėti tas skyriaus vietas, kuriose aptariama sovietinė nacionalinė politika Vakarų Baltarusijoje. Autoriai išskyrė kelis jos etapus. Pirmas, iki 1940 m. vasaros. Valdžia stengėsi atsizvelgti į Vakarų Baltarusijos nacionalinę sudėtį ir, istorikų teigimu, „demonstravo lygiateisiškumą“. Veikė lenkų radijo redakcija, buvo leidžiami laikraščiai lenkų ir žydų kalbomis. Šiaip jau etniniu demografiniu požiūriu situacija vakariniuose BSSR rajonuose buvo gana sudėtinga – ją komplikavo pabėgėliai iš Lenkijos (BSSR NKVD duomenimis, iš Lenkijos į respubliką iki 1940 m. pradžios pasitraukė apie 93 tūkst. pabėgėlių. Daugiausia – net 65 tūkst. – žydai). Šiuo laikotarpiu susirūpinta ir baltarusių kalba – dar nuo 1939 m. gruodžio visose tautinių mažumų mokyklose įvestas privalomas baltarusių kalbos mokymas. Rusų kalbos mokymas visose nerusų mokyklose įvestas nuo 1940 m. rugsėjo (p. 92).

Tačiau nuo maždaug 1940 m. vasaros politika darėsi labiau „diskriminacinė“. Pagrindiniu tokios politikos taikiniu tapo Vakarų Baltarusijos lenkai (lenkai kartu su žydais sudarė ir didžiausią dalį deportuotųjų, o pirmieji trėmimai prasidėjo 1940 m. pavasarį, likus mėnesiui iki rinkimų į BSSR ir SSRS AT). Kartu stiprėjo ir krašto rusifikacija – baltarusiškos mokyklos buvo „verčiamos“ rusiškoms (p. 92). Rusų mokyklos atidarytos net ir tose vietovėse, kur negyveno rusų tautybės asmenys. Rusų kalba imta aktyviai diegti baltarusiškose visuomeninėse organizacijose, valstybės įstaigose, vietos administracijoje (p. 92–93).

1940 m. rudenį įvyko dar vienas posūkis nacionalinėje politikoje – sovietinė Baltarusijos valdžia susirūpino baltarusiškos kultūros ir švietimo plėtote. Pirmiausia Baltarusijos KP (b) CK priėmė nutarimą, įpareigojantį sovietinius ir partinius darbuotojus mokytis baltarusių kalbos. Po to kai kurios respublikinės įstaigos perėjo prie baltarusių kalbos raštvedyboje. O 1941 m. sausio 24–25 d. Baltarusijos KP(b) CK priėmė nutarimą, kuriuo nutarė sustiprinti baltarusių kalbos mokymą vidurinėse, aukštosiose mokyklose, technikuose⁵. Raštvedyboje reikalauta grįžti prie baltarusių kalbos, bibliotekas sparčiau

⁵ Dar 1940 m. rugsėjo mėn. VKP (b) CK priėmė nutarimą, įpareigojanti partinius ir sovietinius darbuotojus, „dirbančius sovietinėse respublikose, mokytis tos respublikos kalbos“. Tokį nutarimą po mėnesio priėmė ir Baltarusijos KP (b) CK. LKP(b) CK biuras ir LSSR Liaudies komisarų taryba panašius nutarimus priėmė 1944 m. balandžio mėn. Tuo metu, kai jau rimtai pradėta ruošti sugrįžimui į Lietuvą. Nutarimas įpareigojo darbuotojus, „dirbančius Lietuvos TSR tarybinėse, ūkinėse ir kitose įstaigose, išmolti lietuvių kalbą“. Švietimo liaudies komisariatas tokiems darbuotojams privalėjo organizuoti kalbos mokymosi kursus. Nuosekliai

aprupinti baltarusiškomis knygomis. Tiesa, anot istorikų, šis nutarimas didesnės įtakos baltarusių kultūros raidai neturėjo, mat prasidėjo karas (p. 93). Pateikę įdomų nacionalinės politikos „paveikslą“, tomo autoriai nepabandė plačiau pasamprotauti ir atsakyti į klausimą, kokios aplinkybės lėmė tokius nacionalinės politikos vingius.

Didžiausias knygos skyrius skirtas „Didžiojo Tėvynės karo“ laikotarpiui (p. 102–433). Jame aptariami Vokietijos planai baltarusių ir Baltarusijos atžvilgiu, okupacinio režimo specifika, nacių vykdyta „genocidinė politika“ baltarusių tautos atžvilgiu, taip pat pagrindinis partizaninis judėjimas, kuris „ginklu ir idėjiškai politiškai gynė baltarusišką valstybingumą“. Apskritai baltarusių istorikų dėmesį karo laikotarpiui nesunku paaikškinti – karas turėjo ypač skaudžių pasekmių Baltarusijai ir baltarusių tautai, o knygoje pateikti faktai pritrenkia ir šokiruoja. Štai tik keli pavyzdžiai: keturiose – Bresto, Bobruisko, Polocko, Polesės – srityse⁶ buvo „pakarta, sudeginta ir sušaudyta 63 920 vaikų“ (p. 225), netoli Minsko buvusioje Trosteneco „mirties stovykloje“ išžudyta daugiau nei 206 tūkst. žmonių; Baltarusijos teritorijoje sunaikinta apie 600 tūkst. žydų (p. 229); „okupantai sugriovė ir sudegino 9 200 gyvenviečių, iš jų 628 kartu su visais gyventojais“ (p. 230).

Istorikai atkreipė dėmesį į aplinkybę, jog okupacinė valdžia naudojo ne tik prievartos ir teroro politiką baltarusių atžvilgiu. Nacių politika Baltarusijoje turėjo ir „nacionalinį“ aspektą. Buvo du tokio politinio kurso tikslai: pirma, ištraukti baltarusius į vietos civilinės valdžios organizavimą ir tokiu būdu okupacinė valdžia „pademonstruotų [savo] nacionalinę formą“; antra, sukurti „naują švietimo sistemą“, kuri formuotų lojalius Vokietijai vietos administracijos kadrus (p. 189). Tokią „nacionalinę“ politiką inicijavo generalinis komisaras Wilhelmas Richardas Paulis Kube. Okupacinės civilinės valdžios priežiūroje buvo įsteigtos dvi tautinės baltarusių organizacijos: Baltarusių tautinė savipagalba (*Беларусская народная самопомощь*) ir Baltarusių savigynos korpusas (*Белорусский корпус самообороны*). Deja, neaišku, kiek šiose organizacijose buvo narių. Anot baltarusių istorikų, abi šios organizacijos pasigirti populiarumu tarp gyventojų negalėjo. Matyt, ir todėl, kad su jomis aktyviai kovojo baltarusių sovietiniai partizanai. Kad ir kaip būtų, baltarusių kolaborantų struktūrų rūpesčiu organizuota Baltarusių mokslo draugija, įsteigtos baltarusiškos profsąjungos, kurtos pramonės ir žemės ūkio įmonės. Jos organizavo mokesčių surinkimą ir rūpinosi tvarkos palaikymu (p. 200–201). 1943 m. įkurta Baltarusių jaunimo sąjunga, kurioje iš viso buvo daugiau nei 8 tūkst. vaikinių ir merginų. Įdomus faktas – steigiamojo suvažiavimo Minske metu buvo susprogdintas sprogmuo. Pogrindininkai taikėsi į W. Kubę, tačiau tą kartą generaliniam komisarui pasisėkė (p. 212).

šis nutarimas taip ir nebuvo įgyvendintas. LKP (b) CK biuro posėdžio protokolas, 1944 04 26; taip pat LSSR LKT nutarimas, 1944 04 28, LYA LKP, f. 1771, ap. 7, b. 28, l. 16–17.

⁶Dabar Bresto, Mogiliavo, Vitebsko ir Gomelio sritys.

Atrodo, kad vokiečių civilinė administracija daugiau nuveikė švietimo srityje. Dar 1941 m. rugsėjo mėn. W. Kube leido organizuoti baltarusiškas „liaudies mokyklas“. Privalomas mokymas įvestas 7–14 metų vaikams (išskyrus žydus). Vaikinams (nuo 14 metų) ir merginoms (nuo 17 metų) iki 20 metų buvo įvesta privaloma darbo prievolė. 1941/1942 mokslo metais Baltarusijoje veikė apie 3 tūkst. tokių liaudies mokyklų, kuriose mokėsi apie 270 tūkst. vaikų (p. 204). Tokios mokyklos buvo labiau paplitusios Vakarų Baltarusijoje ir tose vietovėse, kur buvo dislokuoti vokiečių ir policijos garnizonai. Tose Baltarusijos dalyse, kur buvo stiprus partizaninis judėjimas, veikė pagrindinės mokyklos, kuriose vaikai ir toliau buvo mokomi pagal sovietines programas. Apskritai 1942/43 m. m. Generalinėje Baltarusijos apygardoje veikė 5 progimnazijos, 16 profesinių mokyklų, 6 mokytojų seminarijos, kelios medicinos, prekybos ir meno mokyklos. Mokymo programose buvo privalomas „rasinių problemų“, nacionalsocialistinės ideologijos „studijavimas“. Apskritai mokymo procese daugiausia dėmesio buvo skiriama vokiečių kalbos mokymui, taip pat Vokietijos istorijai bei geografijai. O 1941 m. – 1942 mokslo metų pabaigoje pradėta pereiti prie lotyniško raidyno (p. 206). Apibendrinant galima teigti, jog nacių diegiamos „naujos“ švietimo sistemos tikslas buvo ne baltarusiškos nacionalinės savimonės ugdymas, bet baltarusiško jaunimo ideologinė indoktrinacija ir germanizacija.

Paskutinėje knygos dalyje aptariamos kelios problemos: ūkio bei socialinio gyvenimo atkūrimas pirmaisiais pokario metais, kova su įvairiomis antisovietinėmis „formuotėmis ir grupėmis“ ir jų likvidavimas, „visuomeninio politinio gyvenimo ypatybės“ ir „baltarusiškas valstybingumas, geopolitiniai procesai 1945–1953 m.“ Paskutiniame skyriuje daugiausia dėmesio skirta BSSR sienos su Lenkija „nustatymo problemai“.

Po karo sovietinei Baltarusijos valdžiai reikėjo stabilizuoti politinę situaciją respublikoje, pirmiausia vakarinėje jos dalyje, kur ypač aktyviai reiškėsi Armija Krajova (AK) ir lenkų pogrindis. AK vykdė ne tik ginkluotus išpuolius prieš vietos valdžią, bet ir organizavo diversines akcijas (pvz., 1944 m. rudenį netoli Lydos AK kovotojai susprogdino geležinkelio tiltą, o už kelių dienų geležinkelį ir garvežį). Kovai su AK buvo pasitelkta kariuomenė, ir maždaug 1945 m. pradžioje pagrindinės kovotojų formuotės buvo sutriuškintos. Tačiau pavienės ginkluotos lenkų partizanų grupės veikė ir toliau. Ilgiausiai ginkluotas lenkų pogrindis išsilaikė Gardino srityje – paskutinė ginkluota formuotė likviduota 1953 m. pradžioje (p. 492–493). Šiame valdžios kovos su įvairiomis etninėmis ginkluotomis formuotėmis kontekste užsimenama ir apie lietuvių antisovietinių formuočių ir grupių likvidavimą. Anot baltarusių istorikų, „lietuvių teroristai“ puldinėjo vietos gyventojus, sovietines įstaigas, pareigūnus, plėšikavo (p. 494–495). Tiesa, tokių atvejų buvo vos keletas, o „akcijos“ vykdytos su Lietuvos SSR besiribojančioje Gardino srityje. Iš pateiktos medžiagos sunku vienareikšmiškai pasakyti, kad tai buvo „lietuvių partizanai“ (ginkluotos grupės taip pat įvardijamos ir kaip „atvykusios iš Lietuvos“). Mat Lietuvos ir Baltarusijos pasienyje veikė įvairios ginkluotos formuotės, jos migruodavo iš vienos res-

publikos į kitą, paprastai plėšikaudamos ir puldinėdamos vietos gyventojus⁷. Kad ir kaip būtų, anot baltarusių istorikų, paskutinį išpuolį „lietuvių ginkluota grupė“ atliko 1951 m. pavasarį – Gardino srityje, Rodūnės rajone apiplėšė kaimo parduotuvę...

Tomo pabaigoje aptartas Baltarusijos „vakarinės sienos“, o tiksliau, Sovietų Sąjungos sienos su Lenkija „baltarusiškos atkarpos“ klausimas (p. 496–526). Kaip žinia, 1943 m. lapkričio–gruodžio mėn. vykusioje Teherano konferencijoje sąjungininkai sutarė, kad vakarinė SSRS siena sutaps su vadinamąja Kerzono linija⁸. Nustatant sieną pagal „Kerzono liniją“, dalis Vakarų Baltarusijos teritorijų, kurios buvo įjungtos į respublikos sudėtį 1939 m. rudenį, turėjo atitekti Lenkijai⁹. Apie tai, kad Sovietų Sąjungos siena su Lenkija bus nustatyta pagal „Kerzono liniją“, Maskva pranešė 1944 m. sausio pradžioje. Toks sprendimas sovietinės Baltarusijos vadovybei sukėlė šoką, mat sąjunginė vyriausybė apie Teherane pasiektus susitarimus Minsko neinformavo. O Baltarusijos komunistų partija labai rimtai ruošėsi sovietinės valdžios atkūrimui visoje Vakarų Baltarusijoje – partiniam darbui buvo rengiami kadrai, taip pat vyko partizanų būrių perdislokavimas iš rytinių ir centrinių respublikos rajonų į vakarinius. 1944 m. vasarą dalis sovietinių bei partinių darbuotojų išvyko į Balstogės sritį atkūrinėti sovietinės valdžios.

Galutinai „taškai“ dėl sienų klausimo sudėlioti Maskvoje, 1944 m. liepos mėn. derybose tarp Sovietų Sąjungos vadovų (jose dalyvavo ir J. Stalinas) ir komunistų dominuojamo prosovietinio Lenkijos tautinio išsivadavimo komiteto (*Polski Komitet Wyzwolenia Narodowego*). Maskva Baltarusijos vadovus iš derybų proceso eliminavo (BSSR atstovai taip pat nedalyvavo sieną tarp Sovietų Sąjungos ir Liaudies Lenkijos delimituojant ir de-

⁷ Žr., pvz., LSSR vidaus reikalų ministro Juozo Bartašiūno raštą Baltarusijos SSR vidaus reikalų ministrui Belčenko, 1946 07 25, LYA KGB, f. K-41, ap. 1, b. 1907, l. 274. J. Bartašiūnas rašė apie dvylikos asmenų ginkluotą grupę („lenkų gaują“), kuri iš Baltarusijos perėjo į Lietuvą ir Dieveniškų valsčiuje apiplėšė malūną. Jos sulaikyti Lietuvoje nepavyko, spėjo pasitraukti atgal į Baltarusiją.

⁸ Antantės Aukščiausioji Taryba 1919 m. gruodžio 8 d. nustatė laikinąją Lenkijos rytinę sieną. Ji paprastai ir vadinama „Kerzono linija“. Gruodžio 8 d. linija neapėmė Gardino (jis liko Baltarusijai), tačiau „Balstogę su Bielsku paliko Lenkijai“. Plačiau žr. *Lietuvos istorija*, t. X, d. 1: *Nepriklausomybė (1918–1940 m.)*, ats. redaktorius Č. Laurinavičius, Vilnius, 2013, p. 234–235.

⁹ „Kerzono linijos“ idėją konferencijoje iškėlė W. Churchillis. Pradžioje J. Stalinas sienos su Lenkija klausimu buvo griežtas: tarp šalių turi būti 1939 m. siena, kurią „nustatė sovietinė konstitucija“. Tačiau netrukus savo poziciją pakeitė ir su W. Churchillio siūlymu sutiko, tačiau pareikalavo „neužšalančių uostų Baltijos jūroje“ – dalies Rytų Prūsijos su Kenigsbergu (Kaliningradas) ir Mėmeliu (Klaipėda). D. Britanijos premjeras pažadėjo J. Stalino siūlymą „būtinai išnagrinėti“ (žr. Тегеранская конференция руководителей трех союзных держав – СССР, США и Великобритании (28 ноября – 1 декабря), *Советский Союз на международных конференциях периода Великой Отечественной войны 1941–1945 г.г.*, Москва, 1984, c. 148–150). 1944 m. pradžioje W. Churchillis siūlymui pritarė ir rašė J. Stalinui, jog Didžiosios Britanijos vyriausybė dalies Rytų Prūsijos perdavimą Sovietų Sąjungai „mano esant teisingu reikalavimu“. Žr. *Переписка Председателя Совета Министров СССР с президентами США и премьер-министрами Великобритании во время Великой Отечественной войны 1941–1945 г.г.*, т. 1, Москва, 1989, c. 237.

markuojant). Galiausiai pasirašyta laikinoji sutartis dėl sienų (kitais metais pasirašyta jau tarpvalstybinė sutartis). Pagal ją Baltarusijos SSR neteko visos Balstogės srities ir trijų Bresto srities rajonų. Apibendrinami teritorinių klausimų sprendimo eigą bei rezultatus, baltarusių istorikai konstatavo, jog Stalinas paaukojo etnografinį principą dėl politinio tikslingumo ir „visa tai nesustiprino Baltarusijos valstybingumo SSRS sudėtyje“.

Tiesa, vėliau Maskva Baltarusijos SSR vadovybei paskyrė savotišką „kompensaciją“: 1945 m. BSSR delegacija dalyvavo San Fransisko konferencijoje, kurioje paskelbta apie JT organizacijos įkūrimą, pasirašė JT chartiją. 1946 m. Baltarusijos delegacija dalyvavo rengiant taikos sutartis su nacistinės Vokietijos sąjungininkais ir 1947 m. tas sutartis pasirašė.

Šiame teritorinių ambicijų ir mainų kontekste prisiminė viena smulkmena iš sovietinės Lietuvos istorijos. 1944 m. vasarą LSSR vadovai ėmė aktyviai formuoti vietos valdžios organus apskrityse ir valsčiuose. Šis procesas vyko ir Lietuvos SSR priklausančioje Seinų apskrityje (vėliau Lazdijų). Maždaug tuo pat metu, kai baltarusių komunistai galvojo „atkurti“ sovietinę valdžią Vakarų Baltarusijoje, į lietuvišką Seinų apskritį sovietinės valdžios „steigti“ buvo išsiųstas Jurgis Grigonis – komunistas ir buvęs Dainavos partizanų būrio komisaras. Darbas buvo nepaprastas – trūko kadru, o valstiečiai didelio entuziazmo naujos sovietinės valdžios atžvilgiu nerodė. Galiausiai 1944 m. rugpjūčio pradžioje J. Grigonis raportavo A. Sniečkui, kad vykdomoji valdžia suformuota Leipalingyje, Kapčiamiestyje, Veisiejuose, Lazdijuose. Ir tame pačiame rašte klausė LKP (b) CK sekretoriaus: „Prašau nurodyti kaip dėl Seinų miesto, ar perimti mums, jei perimti prašau pasiūsti įgaliojimą arba atstovą“¹⁰. J. Grigonis buvo ne tik komunistas, partizanas, bet ir lietuvis, todėl jo klausimas stebinti neturėtų. Deja, nežinia, ką konkrečiai į jo klausimą atsakė A. Sniečkus. Visgi, sprendžiant iš jūdviųjų tolesnio susirašinėjimo, daugiau užuominų apie „Seinų perėmimą“ nebuvo...

Skaitytojui, susipažinusiam su postmodernioje historiografijoje dominuojančiais siužetais, problemomis ir prieigomis, baltarusių istorikų darbas gali atrodyti pernelyg tradicinis. Tačiau to nelaikytiau aptariamo tomo trūkumu – istorikų kuriamas „pasakojimas“, kurio pagrindą sudaro „faktų sintezė“, ir šiandien tebelieka aktualus. Šio tomo problema glūdi ne pačiame pasakojime ar istorinių faktų interpretacijose. Angažavimasis „nacionalinio valstybingumo“ ženklų ir pasireiškimų paieškoms baltarusių istorikus neretai iš *akademino lauko* nustumia į *istorijos politikos* lauką, kai tyrėjai tampa politinės valstybinės sąmonės konstruotojais.

Vladas Sirutavičius
(Lietuvos istorijos institutas)

¹⁰ Seinų apskrities partijos sekretoriaus J. Grigonio raštas A. Sniečkui, 1944 08 06, LYA LKP, f. 1771, ap. 7, b. 150, l. 37.